

Levelek S.-nek

6. Az első

Tudom, nagyon lassan válaszolok, nem veszem fel a telefont, és így rémes velem levelezni. Nem az én ötletem volt! Viszont most kedvem lett írni, mert lelkesít egy aprócska tárgy, úgy ahogy téged az a Mácsai-kép. Persze, hogy egy kályhacsempe!

Biztos vagyok benne, hogy még nem láttad és fogalmad sincs sem arról, hogy ez melyik csempe, sem arról, hogy miért is lenne épp ez különleges. És valójában bosszankodsz most, mert azt vártad, hogy végre írok Mária Magdolna gyapjáról, de én inkább egy visszalépésre kényszerítetek.

Ezt a kompozíciót nehezebb olyan látványos és az érzékszerveidet stimuláló módon leírni, mint mondjuk az Erhart-szobrot lehetett. Mit látunk itt? Nagyjából négy színre írt játékot: kék, fehér, sárgásbarna és zöld váltakozik ezen a mindössze 18,8×15,9 centiméteres kályhacsempén, amelyen árkádív alatt, ablakban vagy erkélyen jelenik meg egy nőalak, így csak a csípő feletti alakot látjuk. Az architektúra meglehetősen dekoratív, sokszorosán tagolt, kedves kis játéka lehetett a faragónak a ritmusok ilyen kompozícióba rendezése. A nő egyszerű, a szerzetesi csuhákhoz hasonló kék ingruhát viselt, amelyet egyszerű kötéllel kötött meg magán. A ruhaujja felcsúszik, így az alkar mezítelen, s látni hagyja a nő világítóan hófehér bőrét az alkarján, amely megegyezik a nyak és az arc árnyalatával, s nem mellékesen a bal kezében tartott koponya színével is. Jobbjában egyébként almát tart, az őt egyértelműen azonosító szimbólumot („Nem véletlenül alma, / és nem másmilyen gyümölcs.”). A gyümölcs egyezik a haj és a háttér sárgásbarnás árnyalatával, amely az emlékezetemben aranyszínűként él, így egyszerre lesz számomra ez az Éva Mária Magdolna (a koponya miatt) és Vénusz (az aranyalma miatt) is.

A parapeten egyébként ott a neve is, így nem rejtély, hogy ki ő: Éva. Az első a nők között. Aki persze prefigurációja vagy unokatestvére (ahogy tetszik) mindkét imént említett nőnek.

Ez a terrakotta valamikor egy cserépkályha része volt, amelyről ráadásul tudjuk, hogy hol állt: Luther Márton wittenbergi otthonának egyik fűtőtestjéhez tartozott. Ráadásul biztosan Luther idejében használták, hiszen 1536 körül készült. De lehetne ez az a kályhacsempe is, amely Brandenburgi Albert mainzi érsek hallé-i palotájában állt. Merthogy ott is találtak egy ugyanilyet. És azt ne feledd, ők ketten ellenfelek voltak, mégis ugyanazokkal a szépségekkel vették körül magukat.

Visszatérve Évához – hiszen egészen különleges ez az ábrázolási mód minden egyszerűsége ellenére is –, a koponyát tartó nőalak általában Mária Magdolna szokott lenni, s ekkor a koponya nem az elmúlásra vagy a halálra utaló szimbólum, sokkal inkább a bűnbánat, a remeteség, a vezeklés, a világról és a világi javakról való lemondás jelképe. A koponyát a kereszt tövében szoktuk még látni a keresztre feszítés-jeleneteken, hiszen Órigenész szerint Ádám koponyája a Golgotán van eltemetve. De mit keres a felöltöztetett Éva kezében Ádám koponyája?

Amelyet ráadásul úgy tart, mintha csecsemőt ringatna: kedvesen felé hajol, s az almával mint labdával játszik neki. Miközben feldereng a nézőben: Éva szépsége éppen olyan mulandó, mint azé, akinek a koponyáját tartja.

Ezekben az évtizedekben, tehát a 16. század első felében, több olyan kompozíciót is találunk, amelyben Éva és a koponya is szerephez jut. Az egyik ilyen Hans Baldung festménye, amelynek bal felét a mezítelen Éva előre lépő alakja foglalja el. Jobb oldalt a fát látjuk, a köré tekeredett egér vagy menyét fejű kígyóval. A fa mögül Ádám lép Évához, s megragadja a nő kezét (amit a kígyó egy harapással próbál megakadályozni), míg a másik kezével újabb almát szakít le. Ádám alakja már bomlásnak indult, a bőre foszlik, és a teste rohad. Éva porcelán bőrű, üde jelenség, mosollyal az arcán s jobb kezében almát rejt a háta mögött. Itt a koponya maga Ádám. Vagy Ádám maga a Halál?

A másik egy Sebald Beham után készült kompozíció. Elrendezését tekintve jóval konzervatívabb, hagyománykövetőbb – legalábbis első ránézésre: a tudás fája középen kapott helyet, kétoldalt Ádám és Éva alakja helyezkedik el, és ki is töltik a teljes képmezőt, nem marad már hely semmi mellékszereplőnek. Ádám megragadja az Éva kezében levő almát, miközben a nő másikat kap a kígyótól, aki a fa lombjaiból bújik elő. A kompozíciót azonban egy további szimbólum, a koponya koronázza meg, jelezve, hogy a romlást választották. A koponya a fa lombjának közepén látható, a fa ágainak egymásba fonódása is kiemeli, s két ritmus is felcseng egymással versenyezve, ahogy nézed a motívumokat. Egyrészt a koponya a fa lombjából úgy bújik elő, hogy akár az egyik alma is lehetne, ugrál a szemed egyik gyümölcsről a másikra. De közben szabályos háromszöget zár a koponya Ádám és Éva fejével. A mérete talán egy kicsit nagyobb is, mint az első emberpár feje, és mégis, mint egy negatív Szentháromság jelennek itt meg. És akkor már nem is írok arról a metszetről, amelyen a csontváz maga a fa!

A harmadik példánk egy az élet és a halál fája ellentétére építő kompozíció. Korábban is beszéltem már róla neked, hogy a korszak (és azon belül is a lutheri

mozgalom) nagyon kedveli az ellentétpárookra épülő dialógusokat, érvelésben és képekben egyaránt, ennek csimborasszója a *Passional Christi un Antichristi*. Ezen a miniatúrán a két fa mellett két nőalak látható: Mária és Éva. A fa bal oldalán Máriát, az új Évát látjuk, aki nem a bűnt jelképező almát, hanem az oltáriszentséget hozza el, hiszen rajta keresztül testesül meg Krisztus, aki elveszi majd keresztalálával a bűneinket, így ő jelképezi az életet (más ábrázolásokon akár az alma is lehetne a kezében, ugyanezzel az üzenettel: ő az új Éva). A másik oldalon, negatív tükörképként Éva az almával kínálja az egész emberiséget (és a kígyó gondoskodik róla, hogy ne fogyjon ki belőle), ez a bűn, a halál oldala. Míg Mária és az áldozók mögött egy angyal, addig Éva és a bűnösök mögött maga a Halál látható. Mária oldalán a lombban a Megfeszített, Éva oldalán egy koponya látható a gyümölcsök között. Mindeközben Ádám a fa alatt fekszik, teljesen passzív. Alakja felidézti a válaszút-kompozíciókat, amilyen Héraklészhez is kötődik, amikor az erényes életet és a testi örömeiben gazdag életet szimbolizáló nők között kell választania. Vagy amilyen Párizs ítélete is gyakorta: a fekvő férfi előtt felsorakoznak a nők: melyiket is válassza? Vajon ez az Ádám ezzel az enerváltsággal lehet Héraklész is egy kicsit, meg Párizs is egy kicsit?

A jelenet egyszersmind a rendszerint a keresztfa mellett megjelenített Ekklezia és Zsinagóga (*Ecclesia et Synagoga*, azaz az Egyház és Zsinagóga) perszonalizált alakját ábrázoló, ellentétpárokat felsorakoztató képtípusokhoz is csatlakozik, azok hagyományát eleveníti fel. Annál is inkább, hiszen az Egyház a kegyelem és a megváltás, míg a Zsinagóga a törvény megfélelője, és így a feszület mellett a törvényt, illetve az evangéliumot képviselik. Ez a megszemélyesítés és szembeállítás jól illett az Ó- és Újszövetség, a törvény és a kegyelem megfogalmazásához, amely a lutheri teológiának az egyik alappillére.

Az utolsó példám számodra ifj. Lucas Cranach különleges kompozíciója, amely egy szív alakú szárnyasoltárról tekint le ránk. Az alkotás magándevóciós céllal készült el, s azért választotta a festő ezt a különös szívformát, mert egy másik ilyen alakú táblakép már volt a megrendelő tulajdonában. Ha kinyitjuk, akkor a balszárnyon a pásztorok imádása jelenet tárul elénk, középen maga a keresztre feszítés zsúfolt jelenete, jobboldalt a feltámadás látható. Zárt állapotban látjuk az ellentétpárra építő képeket: bal oldalt Ádám és Éva alakja a fa mellett, a bűnbeesés pillanatában, míg jobb oldalt az angyali üdvözlés került megkomponálásra: az Ó- és Újszövetség kerül itt egymásmellé, mindkét kép kétalakos, rímelnék egymásra a mozdulatok, s Mária mint az új Éva jelenik meg előttünk. Gesztusok játéka ez.

A sok példa végére, amelyek szimbolikája mind felidézhető volt a korszak embere számára egyetlen Éva-kompozíciót nézve is, marad a kérdés: benne van mindez a kályhacempén látható nőalakban?

Éva, az alma és a koponya minden bizonytalanságot keltett a korabeli nézőben is. Éva a halál uralma alá vetette az emberiséget az alma elfogadásával, másrészt ez a koponya lesz ott a keresztfa alatt, amelyet Krisztus vére megtisztít minden bűnétől. A feloldásban segít, ha kissé hátrább lépünk.

A kályhán sem önmagában állt Éva képmása, elképzelhető, hogy egy sorozatot kell találnunk. Erhard Schön tizenkét neves ószövetségi asszonyt megörökítő ciklusában meg is találjuk Rut, Michal, Abigél, Judit, Eszter, Zsuzsanna, Sára, Rebeka, Ráhel, Lea, Jáel közt. Éva alakja itt a mi Évánk szinte tökéletes tükörképe, csupán kisebb módosításokat végzett rajta a csempe modelljét elkészítő mester.

A kályhacsempék töredékei között azonban Adoni-Bezek és Abimelek alakja is felfedezhető még, kettő a bibliai zsarnokok közül. Erhard Schön róluk is készített egy sorozatot 1531-ben. Nem mellékesen mindkét sorozata Hans Sachs verseit illusztrálta. Az Ószövetség negatív alakjai pedig fontos alanyai voltak a példázatoknak, és népszerű díszai a legkülönbözőbb tárgyaknak: olyanok, mint egy-egy feltartott mutatóujj, figyelmeztetések. Azzal együtt, hogy meg is mutatják, amitől tartani kell. Olyanok tehát, mint az ítélet- vagy igazságszolgáltatástáblák, amelyek célja, hogy a város vezetőit vagy a hatalmasokat emlékeztesse feladatukra, a tőlük elvárt erényekre vagy éppen a bűnökre, amelyekbe más (ebben az esetben bibliai!) alakok és köztük kifejezetten vezetők is beleestek. Az 1530-as augsburgi birodalmi gyűlés után mind Luther, mind a mainzi érsek számára megfelelő lehetett egy ilyen kályha: a kivitele pompás, a témája nem megosztó, de annál is különlegesebb: micsoda beszélgetésekhez adhatott tápot!

Ígérem, egy ilyen ömlengés után legközelebb Ádámról írok majd dicshimnusz! Csak válaszolj valami frappánsat...

A SZÖVEGBEN ELŐFORDULÓ SZEMÉLYEK

Brandenburgi Albert (1491–1545): 1514-től választófejedelem, Mainz érseke és a birodalom főkancellárja, 1518-tól bíboros. Luther elsősorban a búcsúcédulák ügyében került vele vitába.

Erhard Schön (1491–1542): német fametsző és festő. Nürnbergben született festőcsaládba. Hatással volt rá Dürer, kompozíciói kifejezetten keresettek voltak. Gazdag életművet hagyott hátra.

Gregor Erhart (1470?–1540): ulmi születésű német szobrász, az ugyancsak szobrász Michel Erhart fia. Ulmban tanult, 1494-ben Augsburgban telepedett le, ahol vezető mester vált belőle.

Hans Baldung (1484/85–1545): festő, metsző. Albrecht Dürer egyik legismertebb és legtehetségesebb tanítványa volt, aki rá jellemző stílust tudott kialakítani. Ismert ólomüveg-, kárpit- és oltárterveiről is. Kedvenc, fémes csillogású zöld árnyalatáról kapta a 'Grien' gúnynevet.

Hans Sachs (1494–1576): kora újkori német mesterdalnok, költő és drámaíró. A lutheri tanok követője volt, ő írta a *Die Wittenbergisch Nachtigall* (A wittenbergi csalogány, 1523) című verset is, amely egyik legsikeresebb műve lett. A legnevesebb dalnoknak tartották a maga korában, bár szokatlan témákat is feldolgozott közvetlen hangvételű műveiben.

Ifj. Lucas Cranach (1515–1586): festőművész, id. Lucas Cranach fia és tanítványa. Főként arcképeket, allegorikus és mitológiai jeleneteket, oltárképeket és epitáfiumokat festett apja stílusában, követve annak kompozícióit is. 1565-ben megválasztották wittenbergi polgármesternek.

- Luther Márton (1483–1546): lelkész, reformátor, bibliafordító. Ágoston-rendi szerzetesként lett teológus és professzor, a Wittenbergi Egyetem bibliatanára. A hagyomány szerint 1517. október 31-én tűzte ki vitairatát, a 95 tételt a wittenbergi vártemplom kapujára. Írásai magyarul a Luther válogatott művei-sorozatban olvashatók (szerk. Csepregi Zoltán – Fabiny Tibor – Ittész Gábor – Reuss András. Budapest, 2011, Luther Kiadó).
- Órigenész (184/186 k.-254): görög nyelven alkotó egyiptomi ókeresztény teológiai író, exegeta, azaz a szentírás-magyarázat tudósa. Az alexandriai iskola egyik legkiemelkedőbb korai alakja.
- Peer Krisztián (1974): költő, tőle való idézet a „Nem véletlenül alma, / és nem másmilyen gyümölcs.”, amely a frissen megjelent kötetében olvasható: *Pazarlás*. Bp., 2025, Okapi Press.
- Sebald Beham (1500–1550): német festő és metsző. A Dürert követő kismesterek egyik legkiemelkedőbb alakja.

A SZÖVEGBEN ELŐFORDULÓ MŰALKOTÁSOK ADATAI

- Éva*, 1536 k., kályhacsempe a Luther-házból (Wittenberg, Collegienstrasse 54) (sokszínmázás terrakotta, 18,8×15,9×4,2 cm, State Office for Heritage Management and Archaeology Saxony-Anhalt, State Museum of Prehistory, ltsz. HK 667:106:63f).
- Éva*, 1530 és 1540 között, kályhacsempe a magdeburgi érsek rezidenciájából (Moritzburg, Halle/Saale) (sokszínmázás terrakotta, 18,5×15,7×2,5 cm, Kulturstiftung Dome und Schlösser in Sachsen-Anhalt, Kunstmuseum Moritzburg Halle (Saale), ltsz. MOKHWKE00128).
- Hans Baldung: *Éva, a kigyó és a Halál*, 1510–1515 k. (olaj fatáblán, 64×32,5 cm, Kanada, National Gallery of Canada, ltsz. 17011).
- Sebald Beham után: *Ádám és Éva bukása*, 1552 (fametszet, 350×253 mm, London, The British Museum, ltsz. 1909,0612.4).
- Sebald Beham: *Ádám és Éva*, 1543 (metszet, 82×57 mm, Rijksmuseum, Amszterdam, ltsz. RP-P-OB-10.710)
- Id. Lucas Cranach: *Passional Christi und Antichristi*, 1521.
- Ulrich Schreier és Berthold Furtmeyr illuminátorok: *Az élet és halál fája*, a Salzburgi Missaléból, 1478 (pergamen, 380×280 mm, München, Bayerische Staatsbibliothek, BSB Clm 15710, fol. 60v).
- Ifj. Lucas Cranach: *A Colditzer-oltár*, 1584 (olaj fatáblán, 155×62,5 cm, Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum, ltsz. Gm1116).
- Erhard Schön: *Tizenkét híres nőalak az Ószövetségből*, 1530 k. (fametszet, 198×382 és 196×383 mm, The British Museum, London, ltsz. 1909,0612.6).

VÁLOGATOTT IRODALOM A TÉMÁHOZ

- Katrin Herbst (szerk.): *Martin Luther: Treasures of the Reformation*. Dresden, 2016, Sandstein Verlag, 258–261.
- Harald Meller – Stefan Rhein – Hans-Georg Stephan (szerk.): *Luthers Lebenswelten* (Tagungen des Landesmuseum für Vorgeschichte Halle, vol. 1), Halle (Saale), 2008.